

JOHANNES REINHART
(Беч)

TRI BRATA, ČETIRI/ČETYRE STOLA: ЈЕДНА ШТОКАВСКО-РУСКА
ИЗОГЛОСА И ЊЕН ПОСТАНАК

У прасловенском језику постојало је следеће стање код именица иза бројева два, три, четири и пет (у номинативу/акузативу): *dъva syna, trije synove, četyre synove, pęť synovъ*. Уз број два стајала је двојина, уз три и четири множина и уз пет (и виших бројева) генитив множине). Овај систем очувао се у староцрквенословенском и у старијим раздобљима неких савремених словенских језика, у којима је дошло до промена. Као што је познато, постоји неколико могућности промене овог система. Код именица мушког рода треба разликовати следеће могућности:

I. 2 + генитив једине (< двојина); 3, 4 + моножина; 5 + генитив множине: чакавски¹, словеначки².

II. 2, 3, 4 + множина; 5 + генитив множине: кајкавски³, пољски, словачки, чешки.

III. 2, 3, 4 + генитив једине (< двојина); 5 + генитив множине: руски, штокавски⁴.

Расподела иновација и њихова хронологија показују да је сигурно посредни паралелни развој. Исто важи и за историју руског и српског језика (одн. бошњачког и хрватског — новоштокавског — књижевног језика).

Намера овог чланка је да се упореди постанак нове конструкције у штокавском и у руском језику. Мада је већ Александар Белић

¹ О чакавском уп.: Невекловски 1984.

² Монографија Лисјена Тенијера (Тенијер 1925) је до дана данашњег меродавна за развој двојине у словеначком језику.

³ О кајкавском уп.: Невекловски 1984.

⁴ Уп.: Зима 1887: 175; Ивић 1990: 62. О конструкцијама са бројевима у данашњем књижевном језику уп.: Ђуровић 1985.

описивао постанак ове конструкције доста прегледно и прецизно⁵, увид у нови материјал (пре свега из Новгородских натписа на брезвој кори) захтева ново виђење језичког развоја у неколико детаља.

Као хипотезе за тумачење нове рекције (3, 4 + генитив мушког рода [$< *$ двојина]) већ одавна се претпоставља или утицај конструкције 2 + генитив мушког рода на конструкцију 3, 4 + генитив мушког рода (хипотеза I) или утицај конструкције 3, 4 + генитив средњег рода (одн. 3, 4 + генитив женског рода) на конструкцију 3, 4 + генитив мушког рода (хипотеза II). С друге стране, и за тумачење исходишта хипотезе II постоје опет две могућности: I. *dǫvě selě* → *dǫva sela* (*// dǫva brat(r)a*); II. *dǫvě selě* → *dǫva sela* (*// tri, četyri sela*).⁶ Схематски то се даје приказати на следећи начин:

Хронологија (од прасловенског до староштокавског)			
<i>dǫva grada</i>	<i>tri(je) gradi</i>	<i>dǫvě selě</i>	<i>tri sela</i>
<i>dǫva grada</i>	<i>tri(je) gradi</i>	<i>dva/dvě sela</i> (13. в.)	<i>tri sela</i>
<i>dǫva grada</i>	<i>tri grada</i> (14. в.)	<i>dva sela</i>	<i>tri sela</i>

За одговор на питање да ли је одлучујућу улогу у развоју првобитне конструкције играо мушки род (*dva grada*) или конструкција 3, 4 + средњи род (*tri, četiri sela*), треба да знамо да ли је између стања *dvě selě* и стања *dva sela* постојало прелазно стање *dvě sela*. Такво прелазно стање очувало се до дана данашњег у чешком, словачком, македонском и бугарском (*dvě města, dve mestá, две места*). Оно је некада постојало и у старопољском и одржава се још и данас у неким пољским дијалектима (нпр. у Шлезизи; старопољ.: *dwie lecie* [15. в.], *dwie lata* [16. в.], *dwa lata* [17. в.]). У чешком језику нова конструкција шири се тек у 16. в.⁷, док за бугарски⁸ и

⁵ Лескин 1914: 441 (§ 734); Белић 1932. Мање је успешно приказивање у: Белић 1969: 54 сл.

⁶ Белић 1932: 108: „Ако би било тачно, супротно напред изнесеном (стр. 107), да се тек од XIV в. у споменицима почиње *три* у мушком роду везивати са обликом *браћа*, онда би то било под утицајем *три годишња*, које се својим *два годишња* везало непосредно за *два браћа*. Али је могуће да се тај процес вршио и за обе стране.“ Подсећам да за Лескина ова последња могућност не долази у обзир због акцентолошких разлога: „Schon im 13. Jh. wird die Maskulinform übernommen, z.B. *dva ličca, dva godišča*, von da an allgemein. Daß es sich nicht um die Pluralform der Neutra handelt, zeigt die Betonung, z.B. *zvòno* pl. *zvòna*, aber *dvā* *zvòna*, *ime* : pl. *imèna*, *dvā* *imèna*, vgl. čak. (Cherso) *dvā selā* (pl. *sèla*).“ (Лескин 1914: 442).

⁷ Басај 1964: 230 сл. У Кралицкој библији (1579. год.) већ налазимо нову конструкцију, нпр. у стиху 1.16 из књиге Постања: *dvě světla veliká*.

⁸ У Тројанској причи из 14. в. читамо још *dvě otročeti*.

словачки⁹ немамо одговарајућих података. Историјска граматика пољског језика с пуним правом указује на то да је развој у том језику ишао у три фазе: I *dwie lecie* → II *dwie lata* → III *dwa lata*.¹⁰ С типолошког гледишта словенских језика јасно је што се развој могао зауставити код фазе II будући да у низу словенских језика фаза III још увек није достигнута (бугарски, македонски, словачки, чешки, лужичко-српски, словеначки). Чини се, осим тога, да су неки словенски језици могли „прескочити“ фазу II: на Новгородским натписима на брезовој кори је, наиме, од 12. в. посведочена искључиво фаза III.¹¹ За српско-хрватски језик већ је Белић у својој монографији упозорио на пример *dve sta* из године 1247.¹² Он произлази из повеље Одоле Преденића Дубровнику и гласи у мало проширеном контексту: **ЛѢТА ШПЕЛѢЦНИИѢ ГѢ. НАШЕГО. ИСѢ ХѢ. ТИСѢЦА. ДВЕ СТА ·МѢ·** (Стојановић 1929: 21, бр. 24, р. 1–2). Временски следећи пример срећемо, према Белићу, из 1392. године, а наиме из повеље босанског краља Стефана Дабиче (Пуцић 1862: 35, р. 4 = Стојановић 1929: 171, бр. 177, р. 1–2: **Ѣ ·Ѣ· ГОДИЦА**). Осим тога постоји још један готово савремени пример из Хиландарског типика таха монаха Марка из година 1370/1375: **·Ѣ ГДЕНИА СѢ МАСЛОМ(Ъ) ДА ГАСѢ** (Јовановић 1998: 60, р. 34; Ђоровић 1928: 68.3 = Богдановић 1995: 24.30: **Ѣ ·ѢДЕНИ**).¹³ Нажалост, скраћено писање броја не омогућује да одредимо да ли је овде посредни *dvě jadenija* или *dva jadenija*. Поред тога није искључено да број „200“ има посебан развој: у прилог томе могла би говорити чињеница да се у низу словенских језика архаична двојина средњег рода очувала само у овом броју (нпр. рус. *двести*, укр. *двісті*, белорус. *дзвесце*, сх. *двѣста/dvjesta*, пољ. *dwieście*). Упркос томе штокавски дијалекти потврђују да је конструкција *dve* + ном. мн. сред. р. била у историјском развоју штокавштине некоћ раширенија него што сведочи новоштокавски књижевни језик (језици).¹⁴ Вероватно је ова конструкција већ постојала у 13. в. Споменимо још да у материјалу најопсежнијег текста,

⁹ Уп. пример *dvě prostíradle* из Жилинске књиге (1473. год.), што би могао бити бохемизам. Из 16. в. постоје следећи примери: *dve lukne* (средина 16. в., Липтов), *dveste zlatých* (1569. год., Кремница) (уп.: Станислав 1958: 128).

¹⁰ Клеменшевич–Лер–Сплавински–Урбанчик 1955: 338.

¹¹ Зализњак 1995: 94 (§ 3.13). Због тога нису данас већ прихватљива нека старија схватања, уп. нпр. Иордански 1960: 102 сл., Кипарски 1967: 62.

¹² Белић 1932: 107.

¹³ У препису Хиландарског типика из год. 1370/1375. превладавају ипак стари облици: **ДВѢ ГДЕНИИ**, **ДВѢ ГДЕНИИ**, **ДВѢ ВАДЕНИИ** (Јовановић 1998: 58, р. 18, р. 21; 60, р. 6 [= Ђоровић 1928: 64.4, 64.10, 65.10; Богдановић 1995: 23.14, 23.17, 23.28]).

¹⁴ Белић 1932: 119. Наравно, при таквој интерпретацији нагласак типа *dvâ zdôna* (мн.: *zdôna*) мора бити аналошког порекла (уп. Лескин 1914: 442). То значи да је за мене важнији хронолошки критеријум.

који је настао у Србији 13. в., у Светосавској крмчији (= КрмчИл; најстарији рукопис из 1262. год., Архив ХАЗУ [ЈАЗУ], сигн. Шс9), сусрећемо, изгледа, само старе конструкције: КрмчИл 46г (маргинална глоса) **двѣ** **пѣдѣсловии**; КрмчИл 150va25-vb1 **двѣ** **во** **лѣт(ѣ)**; КрмчИл 196va15–16 **петровѣ** **двѣ** (scil. **послании**); КрмчИл 387га21–22 **на** **двѣ** **на** **десете** **пѣсѣвении**.¹⁵ Ако можемо претпоставити постанак ове конструкције (*dva/dvě sela*) у штокавском дијалекту 13. в., онда није тешко да одговоримо на раније постављено питање: вероватније је да је аналогија ишла од стране типа *tri, četiri sela* него од стране типа *dva grada*.

Другачије изгледају ствари у руском језику. Према сведочењу Новгородских натписа на брезовој кори тип *dva sela* је једино познат од почетка писмених извора — најстарији примери су из 12. в. — а прасловенски тип у тим изворима није уопште посведочен. Због тога није вероватно да је у историји руског језика деловала иста аналогија коју претпостављамо за штокавски: *dva, tri sela* → *dva, tri grada*, јер се хронологија настанка типа *dva, tri sela* у руском и штокавском разликује (било би доста чудно да је ова аналогија деловала тек у 14. в., а не пре). За руски тип *tri (četyre) goroda* треба, дакле, наћи друго тумачење. Њега је, према нашем мишљењу, пронашао руски научник Хабургајев, који је упозорио на чињеницу да су сви облици именица у староруском језику који су следили иза бројева могли бити реинтерпретиранни као облици генитива (у прилог томе, према њему, говоре, осим тога, придевске и заменичке допуне, нпр. **двѣ** **шѣбы** **вода(н)их**).¹⁶

Појединачне потврде конструкције *tri/četiri stola* почињу током 14. века, као што је већ утврдио Александар Белић. Најбогатији материјал пружају дубровачке повеље које је издао Љубомир Стојановић. Осим примера наведених код Белића (Белић 1932: 106) налазимо још неколико других¹⁷:

Нови тип (*tri stola*)

1. **Я** **па** **го(споди)нѣ** **ванѣ** **стеѣванѣ** **заклинѣ** **се** **ѣ** **светою** **божю** **ѣвангелию** **и** **ѣ** **ѣвангелиста** (I: 46, бр. 52, р. 41; 15. 2. 1333; босански бан Стефан Дубровнику)

¹⁵ Нажалост, не располажем у овом тренутку потпуним материјалом, будући да сам се у току испитивања Иловичке крмчије на почетку осамдесетих година бавио више фонетиком и лексиком.

¹⁶ Уп.: Хабургајев 1990: 276 сл.

¹⁷ Примери су поређани према појављивању у два свеска Стојановићевог издања: „I: 52“ значи Стојановић 1929: 52, онда следи број повеље и ред примера.

2. **Да е проклетъ ... Ѡ ·Ѡ· еванѣлисте** (var.: ркп. А [препис око 1470. год.] **еванѣлиста**) (I: 52, бр. 54, р. 99–100; 22. 1. 1333; краљ и цар Стефан Душан Дубровнику)

3. **и ми имъ рекосмо хокіете ли вит(и) палца за рахца цо га сѣдъ вбофи** (I: 408, бр. 414, р. 5; 10. 6. 1410; Дубровник војводи Вукосаву и Љубиши)

4. **(се) ... заклесмо въ ·Ѡ· евангис(т)а** (I: 308, бр. 321, р. 96; 20. 5. 1420; Дубровник војводи Сандаљу, његовој браћи и његовом братучеду)

5. **Ѡ· аѣага** (var.: **аѣаге**) (II: 26, бр. 639, р. 37; 26. 7. 1441; Дубровник деспоту Ђурђу Бранковићу о његовој остави)

6. **пос'ле џетифи дана** (II: 344, бр. 944, р. 10–11; 15. в.; један султан Дубровнику)

7. **имам(ь) кон себе неке слѣге и сироте тѣи вѣатіенца на име геџогиа и павла и стеѣана** (II: 411, бр. 1021, р. 9; 18. 6. 1566; Александар војвода молдавски Дубровнику)

8. **аѣката тѣи** (II: 467, бр. 1078, р. 11; 15. 7. 1524; Тестамент Франа Франице)

О три примера под бр. 1, 3 и 7 рецимо још следеће. У повељи бана Стефана Котроманића (бр. 1) долази пример у ном./ак. после предлога у, што је карактеристично тек за каснија раздобља (нпр. **вез(ь) џетифи оуице**; Стојановић 1934: 158, бр. 733, р. 15: 1457. год.). У примеру **палца** (бр. 3) ради се о три лица; онда је то тзв. слободна употреба падежа. Код примера **тѣи вѣатіенца** (бр. 7) треба приметити да Миклошич има не **тѣи вѣатіенца**, већ **вѣатенце**.¹⁸

Поређење нове конструкције с примерима старе конструкције (тип *tri stoli*) лепо документује како се полако шири нова конструкција:

Стари тип (*tri stoli*)

1. **и пакъ есте дѣсе лѣди тѣи џ(ло)вѣке теѣе женѣ** (I: 23, бр. 25, р. 8; 1252–1254; кнез Чрномир Дубровнику)

2. **Да е проклетъ ... Ѡ ·Ѡ· еванѣлисте** (var.: ркп. А **еванѣлиста**) (I: 52, бр. 54, р. 99–100; 22. 1. 1333 [препис око 1470. год.]; српски краљ и цар Стефан Душан Дубровнику)

3. **кљнемо се ѣ свето божіе џвангелине и ѣ ·Ѡ· евангелисти** (I: 46, бр. 52, р. 46; 15. 2. 1333; босански бан Стефан Дубровнику)

4. **теда она деѣжахота ... џетифи теѣге моје** (I: 71, бр. 78, р. 10; пре 19. 5. 1355; босански бан и краљ Твртко Дубровнику)

¹⁸ Миклошич 1858: 556, бр. CDLXXXIII, р. 10.

5. и ЗАКЛИНАМ СЕ ... ВЪ ЧЕТИФН ЕВАНГЕЛИСТЕ (I: 280, бр. 298, р. 32; 4. 3. 1410; војвода Сандаљ баници Анци)
6. РОТИСМО СЕ И ЗАКЛЕМО ... ВЪ ·Ѓ· ЕВАНДЕЛИСТЕ (I: 312, бр. 322, р. 115–6; 30. 5. 1420; војвода Сандаљ Дубровнику)
7. ПО ПРИВИСАВЪ ПОХВАЛИКУ СЛЪЗЪ Г(О)С(ПОДЪ)ТВА ВИ ·Г· ВАШЕ ЛИСТО- ВЕ ПОДЪ ВАШЪМИ ПЕЧАТЬМИ ПРИМИСМО (I: 341, бр. 346, р. 5; 15. 3. 1407; Дубровник баници Анци, војводи Сандаљу и Катарини)
8. и ЧЕТИ(Ф)И КОМАТИ ПАСТЕ ВЕТЪХЕ СЪ БИСЕФ(М)Ъ И СЪ ЖМАЛДЪ (I: 407, бр. 411, р. 40–41; 8. 9. 1420; Дубровник остави гђе Руђине; писац Руско)¹⁹
9. ШЕЩАВАМО СЕ ГО(СПО)Д(И)НЪ КЪАЛЮ УСТОЕ ... ВЪ ·Ѓ· ЕВАНГЕЛИ(СТ)Е (I: 428, бр. 432, р. 49–50; 25. 2. 1399; Дубровник краљу Остоју)
10. ·Ѓ· АЗЪГЕ СAKЪ (II: 22, бр. 637, р. 21; 25. 1. 1441; Дубровник деспоту Ђурђу Бранковићу о његовој остави)
11. ·Г· АЗЪГЕ (II: 22, бр. 637, р. 33; 25. 1. 1441; Дубровник деспоту Ђурђу Бранковићу о његовој остави)
12. ЧЕТИФН БЕЛУЪЗИ ТЕГЛЕ (II: 24, бр. 638, р. 12; 24. 7. 1441; Дубровник деспоту Ђурђу Бранковићу о његовој остави)
13. ВЪНЦИ ТРИ З ДРОВНИЕМЪ БИСЕФ(М)Ъ (II: 83, бр. 675, р. 73; 5. 6. 1466; Дубровник херцегу Стјепану Косачи)
14. ВЪНЦИ ТРИ С МАЛЪМЪ БИСЕФ(М)Ъ (II: 83, бр. 675, р. 79; 5. 6. 1466; Дубровник херцегу Стјепану Косачи)
15. ДА СМО ПРИМИЛИ ... ПО ИВЪ ДИЪКЪ ДВА ДЕСЕТИ И ЧЕТИФН ДЪКАТЕ (II: 86, бр. 678, р. 12; 23. 12. 1468; херцег Влатко и кнез Стјепан примају наслеђе очево)
16. ЕРЪ СЪ УНИ ТРИ КЪКАНЕ МОИ ТОМЪ В(Ъ)СЕМЪ ВИШЕ ПИСАНУМЪ СВЕДОЦИ (II: 89, бр. 680, р. 63; 20. 5. 1467–1470; тестамент херцега Стјепана Косаче)
17. и СРЕБРА ·Г· ЛИТЪЕ И ·Ѓ· АКЪСАЖЕ (II: 95, бр. 683, р. 21; 20. 4. 1437; Стјепан Драгишић потврђује да је примио свој део наслеђа од Сандаља)
18. ИЩЕ МИ ДАШЕ МОИ ДИВ СРЕБРА ·Г· ЛИТЪЕ И ·Г· ШУЧЕ И ·Г· АКЪСАЖЕ (II: 97, бр. 684, р. 37; 20. 7. 1438; Радосав Драгишић Косача потврђује да је примио свој део наслеђа од Сандаља)

¹⁹ Пуцић 1862: 74.15–16 чита: и ЧЕТИФН КОМАТА (од њега је овај пример преузео Белић 1932: 103). Исто тако важи и за други пример из рускове повеље „ТРИ ВЪАТА“ (Пуцић 1858: 152.38; уп. такође: Даничић 1874: 240; Белић 1969: 62), где Стојановић (1934: 1.15; 20. 3. 1421; Дубровник војводи Ивану Беровићу) чита „ТРИ ВЪАТЕ“. О писцу логотету Руску Христофоровићу († 1430) уп.: Јирчек 1904: 204–206, Станојевић 1923: 59–60.

19. до три мисеце (II: 120, бр. 697, р. 81; 18. 12. 1451; краљ Стефан Томаш Дубровнику)

20. ми воевода иванишъ фотисмо се и заклесмо се ... ва џетири еванъџелисти (II: 134, бр. 713, р. 58; 25. 3. 1452; војвода Иваниш Влатковић с браћом и нећацима Дубровнику)

21. Ми кнезъ властел(ъ) и сва опџина властель дџевова(ч)цеџъ фотисмо се и заклесмо ... въ џетири евангелисте (II: 138, бр. 714, р. 82; 25. 3. 1452; Дубровник војводи Иванишу Влатковићу, његовој браћи и братучедима)

22. фоти(с)мо се и заклесмо ва џ. евангели(с)те (II: 150, бр. 728, р. 82; 15. 7. 1454; војвода Петар и кнез Никола Дубровнику)

23. да дџле како кџга виде стада или џбога а или неволна џовџка никџмџ џ. динаџ(џ) · нџкџмџ џ. (II: 155, бр. 730, р. 71; 5. 1. 1466; тестамент госта Радина)

24. џ всталоу моје иманъе ... тои да џаздџле џетири синовци мои (II: 156, бр. 730, р. 112; 5. 1. 1466; тестамент госта Радина)

25. џ(а) тогаи ми вста дџжанъ џ. и џ. перпера и џ. динаџе (II: 169, бр. 744, р. 3–4; 26. 5. 1464; Добрије Распачић Дубровнику)

26. а више џ богише три синове (II: 172, бр. 748, р. 22; кнез Влатко Поповић и Јурај Хваловић Дубровнику)

27. да мџ је џџе влаџџа џ. комаде свите (II: 431, бр. 1042. р. 8; 27. 4. и 21. 7. 1444; консулат у Хочи Дубровнику)

28. и водисмо џ дџевоџникџ два станка и на гданиџ џ. џоке (II: 442, бр. 1055, р. 13; 7. 5. 1447; пресуда кнеза и судаца дубровачких о вражди)

29. и всталаме иванишџ братџ момџ и неговимъ џ. синовџмъ свакомџ ниџ по џ. перперџ (II: 472, бр. 1081, р. 60; 8. 9. 1478; тестамент Радосава Шагарилића)

30. и всталаме радосавџ милобратџџиџ џ. перперџе динаџа (II: 472, бр. 1081, р. 64; 8. 9. 1478; тестамент Радосава Шагарилића)

Споро ширење нове конструкције које пратимо у историји српског језика (уп. о томе већ Белић 1932: 106) познато је такође на подручју руског језика, као произлази из богато документоване монографије руског научника Жолобова (Жолобов 1998: 194 сл.). Упоредно прикупљање и анализа српско-хрватског материјала задатак је будућности. Следећи примери, који су углавном узети из Рјечника југославенске академије, могу само предочити неке развојне тенденције и не могу, наравно, претендовати на остварење овог задатка.

1. ja ne mogu tri posla ujedno činit (M. Držić, Grižula [1556], V чин: Решетар 1930: 161; уп.: Решетар 1933: 196, § 94)
2. U komu se poglavita tri savjeta ... imaju obslužit (B. Gradić, Li-barce od djevstva, Венеција 1567, 199)
3. Četiri puta (J. Mikalja, Blago jezika slovinskoga ..., Лорето-Ан-кона 1649–51)
4. Na četiri načina (исто)
5. ... na četiri broja (I. Ančić, Svitlost karstianska ..., Анкона 1679, 31)
6. И ТОГДА ХЕРОТОНЬСАХ'МО ПОП' (!) .Ѓ. и Д'АКОНА .Ѓ. (Запис на ли-стићу руком Пајсијевом, 1633. г., Стојановић 1982: 325, бр. 1246)
7. три брава (цетињски владика Висарион, 17. в.; Младеновић 1977: 35 [III5])

На крају треба резимирати да је конструкција сх. *tri, četiri grada* одн. рус. *tri, četyre goroda*, додуше, настала готово у исто време — у току 14. века — али да највероватније у два језика има различиту мотивацију. У оба језика нова се конструкција ширила веома полако.

ЛИТЕРАТУРА

- Басаж 1974: Mieczysław Basaj, *Morfologia i składnia liczebnika w języku czeskim do końca XVI wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974 (PAN, komitet Słowianoznawstwa, Monografie slawistyczne 26).
- Белић 1932: Александар Белић, *О двојини у словенским језицима*, Београд 1932 (СКА, Посебна издања, књ. ХСІ, Филозофски и филолошки списи, књ. 21).
- Белић 1969: Александар Белић, *Историја српскохрватског језика, III/1 (Речи са деklinацијом)*, Београд 1969.
- Богдановић 1995: Димитрије Богдановић, *Хиландарски шииик*, Београд 1995.
- Борковскиј–Кузнецов 1963: В. В. Борковский — П. С. Кузнецов, *Историческая грамматика русского языка*, Москва 1963.
- Вајан 1979: André Vaillant, *La langue de Dominko Zlatarić poète ragusain de la fin du XVIe siècle. III: Syntaxe*, Paris–Beograd 1979.
- Даничић 1874: Ђуро Даничић, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршејка XVII вијека*, У Биограду 1874.
- Ђуровић 1985: L'ubomír Ćurović, *The Numerals in Serbo-Croatian*, International Journal of Slavic Linguistics and Poetics 31–32 (In Honor of Henrik Birnbaum on his Sixtieth Birthday 13 December 1985), 1985, 123–130.
- Жолобов 1998: Олег Жолобов, *Symbolik und historische Dynamik des slavischen Duals. Символика и историческая динамика славјанског двојственог числа*, Frankfurt/M. etc. 1998.
- Зализњак 1995: А. А. Зализняк, *Древненовгородский диалект*, Москва 1995.
- Зима 1887: Luka Zima, *Nekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*, Zagreb 1887 (Djela Jugoslavenske akademije, knj. 7).
- Ивић 1990: Pavle Ivić, *Istorija jezika*, u: Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski, Enciklopedija Jugoslavije 6 (Јап–Кат), Zagreb 1990, 50–67.

- Ивић 1998: Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, Сремски Карловци — Нови Сад 1998 (Павле Ивић — Целокупна дела VIII).
- Иорданскиј 1960: А. М. Иорданский, *История двойственного числа в русском языке*, Владимир 1960.
- Јирчек 1904: Constantin Jireček, *Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner. II. Die slavische Kanzlei*, Archiv für slavische Philologie 26, 1904, 161–214.
- Јовановић 1998: Томислав Јовановић, *Свети Сава, Сабрана дела*, Београд 1998.
- Кипарски 1967: Valentin Kiparsky, *Russische historische Grammatik, II (Die Entwicklung des Formensystems)*, Heidelberg 1967.
- Клеменшевич–Лер–Сплавински–Урбанчик 1955: Zenon Klemensiewicz — Tadeusz Lehr-Splawinski — Stanisław Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1955.
- Лескин 1914: August Leskien, *Grammatik der serbokroatischen Sprache. 1. Teil: Lautlehre, Stammbildung, Formenlehre*, Heidelberg 1914.
- Миклошич 1858: Franz Miklosich, *Monumenta spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Viennae 1858.
- Младеновић 1977: Александар Младеновић, *Језик у њисмима цетињског владике Висариона с краја XVII века*, Зборник за филологију и лингвистику XX/1, 1977, 1–43.
- Невкловски 1984: Gerhard Neweklowsky, *Грамаџичко слагање (конгруенција) бројева у српско-хрватским дијалектима*, у: Научни састанак слависта у Вукове дане, Реферати и саопштења — 13/1, Београд 1984, 17–22.
- Пуцић 1858–1862: Медо Пуцић, *Сџоменици српски*, 1–2, У Биограду 1858–1862.
- Решетар 1930: Milan Rešetar, *Djela Marina Držića*, Stari pisci hrvatski 7, Zagreb²1930.
- Решетар 1933: Milan Rešetar, *Jezik Marina Držića*, Rad (JAZU) 248 (111), 1933, 99–240.
- Станислав 1958: Ján Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka II (Tvaroslovie)*, Bratislava 1958.
- Станојевић 1923: Станоје Станојевић, *Студије о српској дијалектологији. XIV. Дијалект, Грамаџик, Ношар, Канцелар, Номик, Логошети*, Глас СКА CVI, Други разред, 61, Сремски Карловци 1923, 50–96.
- Стојановић 1929–1934: Љубомир Стојановић, *Сџаре српске њовеље и њисма. Књига I: Дубровник и суседи његови*. 1–2, Београд 1929–1934 (СКА. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење: Споменници на српском језику, XIX + XXIV).
- Стојановић 1982: Љубомир Стојановић, *Сџари српски записи и најџиски*, књ. 1, Београд 1982 (= 1902; Књигу приредио Сима Ђирковић).
- Тенијер 1925: Lucien Tesnière, *Les formes du duel en slovène*, Paris 1925.
- Ђоровић 1928: Владимир Ђоровић, *Списи св. Саве*, Београд — Сремски Карловци 1928 (СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење: Споменници на српском језику, књ. XVII).
- Ђоровић 1938: Владимир Ђоровић, *Жиџије Симеона Немање од Сџевана Првовенчаного*, Светосавски зборник, књ. 2, Београд 1938, 1–76.
- Хабургајев 1990: Г. А. Хабургаев, *Очерки исторической морфологии русского языка. Имена*, Москва 1990.